
ӘОЖ: 340.141.(574)

Y.A. AXATOV H.C. TÜYAKBAEVA

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

КЕҢЕСТИК ТҮРКІСТАН АССР-І ХАЛЫҚ КОМИССАРЛАРЫНЫҢ КЕҢЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ҚЫЗМЕТІ

Аннотация

Мақалада 1918 жылы 30 сәуірде құрылған Түркістан Кеңестік Социалистік Республикасының басқару жүйесінде ерекше орны мен маңызы бар Халық Комиссарлары Кеңесінің қалыптасуы мен қызметінің ерекшеліктері қарастырылады. Түркістан өлкесінде кеңес өкіметінің орнағап, оның одан әрмен қарай дамуында республиканың Халық Комиссарлары Кеңесінің ролі ерекше болды. Түркістан республикасының басқару жүйесінде Халық Комиссарлар Кеңесі жоғары атқарушы билік тармағын қалыптастырыды. Түркістан республикасының басқару жүйесінде Халық Комиссариаттарының Кеңесі өлкеде кеңес өкіметінің орнағап, өлкені қамтыған азаматтық соғыс жылдары өзінің кәсіби атқарушы билік тармағының өкілі екенін көрсете білді.

Тірек сөздер: республика, басқару жүйесі, өкімшілік аумақ, халық комиссарлары, заң шығару қызметі.

Ключевые слова: республика, система управления, административная территория, народные комиссары, законодательная деятельность.

Keywords: republic, the control system, the administrative territory, the People's Commissars, legislative activity.

Түркістан өлкесінде кеңес өкіметінің орнағап, оның одан әрмен қарай дамуында республиканың Халық Комиссарлары Кеңесінің ролі ерекше болды. Түркістан республикасының басқару жүйесінде Халық Комиссарлар Кеңесі жоғары атқарушы билік тармағын қалыптастырыды. Түркістан республикасы 1918-24 жж. аралығында өмір сүргені көпшілікке мәлім. Осы уақыт аралығында Халық Комиссарлары Кеңесінің даму тарихын шартты түрде екі кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең, 1918-1920 жж. аралығын қамтиды. Бұл уақыт аралығы қалыптасу кезеңі немесе Түркістан республикасының алғашқы конституциясының әрекет ету аралығындағы комиссариат қызметі.

Бұл кезеңде Халық Комиссарлар Кеңесінің атауы Комиссарлар Кеңесі деп аталды. Себебі, сол кезеңде РСФСР үкіметі де Халық Комиссарлар Кеңесі деп аталатын. Сондықтан да, ол Комиссарлар Кеңесі, ал халық комиссарлары комиссарлар деп аталды. Комиссарлар Кеңесі Конституцияға сәйкес Түркістан республикасында жалпы істерді басқарды және өз өкілеттігі шегінде бұйрықтар, өкімдер мен нұсқаулықтар шығаруға құқылы болды. Және де республиканың қалыпты және қауіпсіз өмір сүруі үшін қажетті басқа да шараларды жүзеге асырды. [1, 5 б.]

Комиссарлар Кеңесі көптеген мүшелерден тұрды және олардың әр қайсысы республиканың маңызды деп саналатын салаларын басқарды. Комиссарлар Кеңесі мен комиссарларды Түркістан ОАК қалыптастырыды. Конституцияның 12 бабына сәйкес республикада атқару билік жүйесін 15 комиссариат құрды. Олар:

- 1) Сыртқы істер;
- 2) Әскери істер;
- 3) Ішкі істер;
- 4) Әділет;
- 5) Еңбек және әлеуметтік қамсыздандыру;
- 6) Оку-ағарту;
- 7) Почта және телеграф;
- 8) Қаржы істері бойынша;
- 9) Көлік байланысы;
- 10) Жер шаруашылығы;
- 11) Тамақтандыру;

- 12) Мемлекеттік бақылау;
- 13) Ұлт мәселесі бойынша;
- 14) Денсаулық сақтау;
- 15) Орталық халық шаруашылығы кеңесі.

Әр бір комисариат келесідей негізгі белімдерден тұрды: 1) Комиссириат алқасы; 2) Бөлімдер; 3) Бөлімдер алқасы; 4) Халық комиссириатының кеңесі; 5) Комиссарлар. [2, Ф.17; Оп., 1, іс.18. п.14].

Комиссириат жаңынан комиссар терағалық ететін алқалар құрылды, олардың мүшелерін Комиссарлар Кеңесі бекітіп отырды. Алқаның шын мәніндегі құқықтық мәртебесі тек формальді сипатқа ие болды. Комиссар өзінің тиісті комиссириатының құзіретіне жататын барлық мәселелер бойынша жеке дара шешім қабылдауға құқылы болды. Комиссар әр бір жузеге асырылып жатқан шаралар жөнінде алқаға мәлімет беріп отырды. Міне осы тұста ғана алқа немесе оның мүшелері комиссардың шешімімен келіспеген жағдайда Комиссарлар Кеңесі немесе Түркістан ОАК Президиумына атап-шешімнің құшін тоқтатпай шағымдануға мүмкіндікке ие болды.

Комиссарлар мен комиссириат жаңындағы алқалар толығымен Комиссарлар Кеңесі мен Түркістан ОАК алдында жауапты болды. Ал Комиссарлар Кеңесі өз кезегінде Түркістан Кеңестерінің съезді мен Түркістан ОАК алдында жауапты болды. Комиссарлар Кеңесі өздерінің қабылдаған барлық шешімдері мен атқарған жұмыстары жайлы Түркістан ОАК хабарлап отырды.

Түркістан ОАК Комиссарлар Кеңесінің кез-келген қаулылары мен шешімдерінің құшін жоюға немесе тоқтата тұруға құқылы болды. Комиссарлар Кеңесі өздерінің қарауына жататын жалпы саяси маңызы бар қаулылар мен шешімдерді Түркістан ОАК макұлдауына жіберіп отырды.

Осы тұста Комиссарлар Кеңесінің құрылымы мен қызметі жөнінде республика басшыларының арасында көптеген қармақайшылықтар туындал отырды. Кейбірулер Комиссарлар Кеңесін тарату туралы ұсыныстар жасады: «По решению административной секции восьмого съезда Советов Туркестана в сентябре 1919 года Совком Туркеспублики был упразднен. Этим якобы достигалось объединение законодательной и исполнительной властей. Члены административной секции ошибочно полагали, что Совком – изличная инстанция. Ошибка, допущенная восьмым съездом Советов по вопросу упразднения СНК, была исправлена в марте 1920 года. До принятия Конституции Туркестанской АССР 1920 года восстановленный Совком действовал на основании Временного положения о Совете комиссаров Туркеспублики, утвержденного ТуркЦИКом 12 марта 1920 г.».[3, 154 б.].

Түркістан республикасының атқарушы билік органдары – Халық Комиссириатының екінші даму кезеңі 1920-1924 жж. аралығын қамтыды. Бұл уақыт аралығы Халық Комиссириатының даму тенденциясын көрсетті. Және де республиканың екінші конституациясының қабылдануы мен Түркістан республикасының таратылу аралығын қамтыды.

1920 жылғы жаңа Конституацияның қабылдануымен Халық Комиссириатының құрылымдық жүйесі көптеген өзгерістерге ұшырады. Халық Комиссириаты ендігі жерде Халық Комиссириатының Кеңесі деп аталып, комиссириаттар саны мен құрылымдары өзгеріске ұшырады. Ендігі кезеңде, Халық Комиссириатының Кеңесі келесі комиссириаттардан тұрды. Олар:

- 1) Ишкі істер;
- 2) Әділет;
- 3) Енбек;
- 4) Әлеуметтік қамсыздандыру;
- 5) Оқу-ағарту;
- 6) Почта және телеграф;
- 7) Қаржы;
- 8) Көлік байланысы;
- 9) Жер шаруашылығы;
- 10) Тамақтандыру;
- 11) Жұмысшы-шаруа инспекциясы;
- 12) Орталық статистикалық басқарма;
- 13) Денсаулық сақтау;
- 14) Орталық халық шаруашылығының кеңесі. [4, 12 б.].

Конституция бойынша Халық Комиссариаты Кеңесінің құрамында Үлкен және Кіші Халық Комиссариатының Кеңесі жұмыс жасады. Үлкен Халық Комиссариатының Кеңесі қоғамның жалпы саяси және экономикалық өмірін қамтитын декреттердің жобалары мен қаулыларды талқылады, бекітті немесе қажет болған жағдайда оны Түркістан ОАК бекітуге жіберіп отырды. Сонымен бірге, мемлекеттік мекемелердің қызмет ету тәжірибесіне; республиканы басқаруға қатысты жалпы сұрақтарды қамтитын қаулылардың жобаларын; әр түрлі ведомоствлардың штаттық кестесін қамтитын қаулылар жобаларын және т.б. әкімшілік құрылымға қатысты қаулылар жобаларын қарастыруға құқылы болды.

Ал, Кіші Халық Комиссариатының Кеңесі тиісінше Халық Комиссариатының Кеңесінде қаралатын сұрақтарды алдын-ала қарауға; республикада ведомоствалық деңгейде жүзеге асырылатын бағдарламаларды қарастыру және бекіту; әр бір комиссариаттың алдына қойылған міндеттер мен атқарылған жұмыстар жөнінде жүйелі түрде есептерін тындау және т.б. ағымдағы мәселелерді қарастыру мақсатында құрылған болатын. [5, Ф.17; Оп., 1, іс.496. п.38.]

Қорыта келгенде, Түркістан республикасының басқару жүйесінде Халық Комиссариаттарының Кеңесі өлкеде кеңес өкіметінің орнап, өлкені қамтыған азаматтық соғыс жылдары өзінің кәсіби атқарушы билік тармағының өкілі екенін көрсете білді.

ӘДЕБИЕТ

1. Конституция Туркестанской Республики Российской Социалистической Советской Федерации, принятая VI-м Туркестанским Съездом Советов от 15 октября 1918 года. – Ташкент, 1918. – 15 стр.
2. ЦГА Республики Узбекистан. Ф.17; Оп., 1, д.18. л.14.
3. Уразаев Ш.У. Туркестанская АССР – первое социалистическое государства в Средней Азии. – М.: Юридическая Литература, 1961. – 126 стр.
4. Конституция Туркестанской Республики Российской Социалистической Советской Федерации, принятая IX-м Туркестанским Съездом Советов от 24 сентября 1920 года. – Ташкент, 1920. – 17 стр.
5. ЦГА Республики Узбекистан. Ф.17; Оп., 1, д.496. л.38.

REFERENCE

1. Konstitucija Turkestanskoj Respubliki Rossijskoj Socialisticheskoy Sovetskoj Federacii, prinjataja VI-m Turkestanskim Sъezdom Sovietov ot 15 oktjabrja 1918 goda. – Tashkent, 1918. – 15 str.
2. CGA Respublikni Uzbekistan. F.17; Op., 1, d.18. 1.14.
3. Urazaev Sh.U. Turkestanskaja ASSR – pervoe socialisticheskoe gosudarstva v Srednej Azii. – M.: Juridicheskaja Literatura, 1961. – 126 str.
4. Konstitucija Turkestanskoj Respubliki Rossijskoj Socialisticheskoy Sovetskoj Federacii, prinjataja IX-m Turkestanskim Sъezdom Sovietov ot 24 sentjabrja 1920 goda. – Tashkent, 1920. – 17 str.
5. CGA Respublikni Uzbekistan. F.17; Op., 1, d.496. 1.38.

АХАТОВ Ұ.А.

*ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰУ-ДЫҢ МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ,
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ КАФЕДРАСЫНЫҢ ПРОФЕССОР м.а., З.Ф.К.
Резюме*

В статье рассматриваются особенности формирования и деятельность Совета Народных Комиссаров созданного 30 апреля 1918 года в Туркестанской ССР. Особую роль в становлении и развитии советской власти сыграло создание в Туркестанском крае Совета Народных Комиссаров. В системе управления Туркестанской ССР Совет Народных Комиссаров осуществлял высшую исполнительную власть. Во время гражданской войны в крае Совет Народных Комиссаров способствовал установлению советской власти и тем самым показал себя как профессиональный орган исполнительной власти.

Summary

This article discusses features of the formation and activities of the Council of People's Commissars created April 30, 1918 in Turkestan Soviet Socialist Republic. Особую роль в становлении и развитии советской власти сыграло создание в Туркестанском крае Совета Народных Комиссаров. Council of People's Commissars exercised supreme executive power in the control system of Turkestan SSR. During the civil war in the region, the Council of People's Commissars was instrumental in establishing the Soviet power, and thus proved to be a professional executive authority.

ТҰЯҚБАЕВА Н.С.

*ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰУ-ДЫҢ МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ,
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ КАФЕДРАСЫНЫҢ ДОЦЕНТІ м.а., PhD ДОКТОРЫ
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,*